

Η κατανόηση της θρησκευτικότητας και η ψυχοσύνθεση του εφήβου

[Ορθοδοξία](#) / [Ποιμαντική Ψυχολογία](#)

[Ηλίας Βασιλειάδης, Θεολόγος, MSC Δογματικής](#)

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα σταχυολογήσουμε ορισμένες βασικές ψυχαναλυτικές θεωρίες για την κατανόηση της θρησκευτικότητας και την ψυχοσύνθεση του εφήβου:

Rousseau J. J. Στο έργο του Αιμίλιος [\[1\]](#) ο Rousseau αφενός αποδέχεται ότι ο Θεός Δημιουργός έπλασε μόνο καλά δημιουργήματα, τα οποία διαφθάρηκαν από τον άνθρωπο [\[2\]](#), αλλά αφετέρου ως προς την θρησκευτική αγωγή είναι αρνητικός για δύο λόγους:

1. Τα παιδιά βλέπουν με την ψυχή και αυτό έχει ως συνέπεια να μην μπορούν να συλλάβουν την ακατάληπτη θεία φύση.
2. Τα παιδιά δεν μπορούν να ξεχωρίσουν το άπειρο από το πεπερασμένο. [\[3\]](#)

Freud S. Ο Θεός είναι ο ανώτερος πατέρας [\[4\]](#). Έτσι κατά τον Freud, η θρησκευτικότητα του ανθρώπου εδράζεται στην αδυναμία του ν' αντιμετωπίσει

τις εξωτερικές δυνάμεις. Ο Θεός είναι τιμωρός, απειλητικός και παντοδύναμος πατέρας της παιδικής ηλικίας[5]. Εξαιτίας της κριτικής του στάσης έναντι της θρησκείας γιατί θεωρήθηκε ως παθολογικό φαινόμενο παιδικής εξάρτησης που δεν έχει παραμεριστεί, δεν ανέπτυξε κάποια συγκεκριμένη θεωρία περί της θρησκευτικής εξέλιξης του ατόμου. Αλλά στην ψυχανάλυση απαντώνται ορισμένες έννοιες που βοηθούν στην διασαφήνιση της θρησκευτικής εξέλιξης όπως είναι π.χ.: η διάκριση μεταξύ συνειδητού και ασυνείδητου, η θεωρία των ορμών, το πρόβλημα της καταπίεσης, η διάκριση των διαδοχικών σταδίων και συγκρούσεων και ο σχηματισμός των ψυχικών δομών[6].

EriksonE. Ο Erikson καθιέρωσε δύο βασικές έννοιες <<βασική εμπιστοσύνη>> και <<ταυτότητα>> . Μίλησε για στάδια εξέλιξης του ατόμου και τα οποία τα εντάσσει σ' ένα <<κύκλο ζωής>>, που ακολουθεί μια προκαθορισμένη εξελικτική ιστορία[7]. Αν η συγκεκριμένη σειρά δεν ολοκληρωθεί, το άτομο θα υποστεί κάποιες παθολογικές συνέπειες. Εμείς θα εστιάσουμε στο στάδιο της εφηβικής ηλικίας όπου κυριαρχεί το δίπολο ταυτότητα-σύγχυση[8]. Αυτές οι δύο έννοιες αποτελούν ένα πόλο μεταξύ των οποίων το άτομο προσπαθεί να βρει για εκείνο την καλύτερη θέση[9]. Έτσι αυτά τα στάδια έχουν ένα εξελικτικό χαρακτήρα. Αρχικά το άτομο πρέπει να βρει τον κατάλληλο άξονα και ύστερα να επιλέξει μια θέση, η οποία συνδέεται με την προσωπική εκτίμηση του ατόμου. Η ατομική κρίση εκδηλώνεται εφόσον έχουν εκδηλωθεί όλες οι προηγούμενες. Η μη επίλυση μιας κρίσης μέσα σ' ένα συγκεκριμένο όριο μπορεί να αποτελέσει το αίτιο μιας ψυχικής

καθυστέρησης[10]. Κατά τον Erikson, η θρησκευτικότητα στηρίζεται σε τρεις επιθυμίες ή πρότυπα:

1. Η επιθυμία να βρίσκεται σ' ένα ασφαλή περιβάλλον δίπλα σε καλοπροαίρετες υπάρξεις (γονείς) και συνδέεται με το αίσθημα ασφάλειας και βεβαιότητας, που δίνει στον πιστό
2. Η επιθυμία να στηριχθεί στην αυθεντία και την σοφή καθοδήγηση.
3. Η τελευταία επιθυμία είναι η επιθυμία για λύτρωση και για την ύπαρξη μιας κατάστασης <<καθαρής ύπαρξης>>, που δεν θα υφίσταται η υποχρέωση επιλογής μεταξύ καλού και κακού.

Η βασική πηγή της θρησκευτικότητας είναι η βασική εμπιστοσύνη, που δεν δεσμεύεται από επιφυλάξεις και αποδείξεις[11]. Η θρησκεία δίδει την δυνατότητα να παραμεριστούν οι φόβοι και οι αμφιβολίες απέναντι στη ζωή. Τέλος σημαντικός παράγοντας της θρησκευτικότητας είναι η ανάμνηση του <<χαμένου παραδείσου>> της παιδικής ηλικίας.

PiagetJ. Ο Piaget αποτελεί τον κυριότερο εκπρόσωπο της γνωστικής ψυχολογίας. Δημιούργησε νέες επιστημονικές προσεγγίσεις και μοντέλα κατανόησης της σκέψης των παιδιών και παρουσίασε ένα μοντέλο για τη νοητική ανάπτυξη του ανθρώπου, που διαρθρώνεται σε τέσσερις περιοχές[12]. Εμείς θα αναφερθούμε για χάριν συντομίας στην τέταρτη. Η τέταρτη περιοχή ή περίοδος είναι αυτή των αφηρημένων λογικών ενεργειών. Χαρακτηρίζεται από την ικανότητα σύνθεσης υποθετικών σκέψεων και ξεκινά μετά την ηλικία των έντεκα[13]. Ο άνθρωπος διαθέτει την ικανότητα να γνωρίζει και να κατανοεί μόνο ένα τμήμα της πραγματικότητας μέσω των αισθήσεων[14]. Έτσι η νόηση λειτουργεί έχοντας ως βάση αυτές τις μεμονωμένες εικόνες που λαμβάνει από τις αισθήσεις και τις πληροφορίες που εξάγει από τις εικόνες[15]. Έτσι η εικόνα μεταβάλλεται διαρκώς και οδηγείται από το ατελέστερο σημείο στο τελειότερο με την βοήθεια των νέων πληροφοριών που προσλαμβάνει. Ο Piaget δημιούργησε τρεις βαθμίδες ηθικής κρίσης στο παιδί, οι οποίες προέκυψαν μέσα από την διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους τα παιδιά κατανοούν τους κανόνες του ομαδικού παιχνιδιού, τους ηθικούς κανόνες που θέτουν οι γονείς και τον τρόπο ανάπτυξης στα παιδιά της διάπλασης ηθικών εννοιών (ισότητα, δικαιοσύνη και ομαδική ευθύνη). Αυτές οι τρεις βαθμίδες είναι ο απλός ηθικός ρεαλισμός, η ετερόνομη ηθική και η αυτόνομη.

KohlbergL. Ο Kohlberg αποσαφήνισε τα επιστημονικό μοντέλο του Piaget ως προς την ανάπτυξη της ηθικότητας. Για να ερευνήσει το αξιακό υπόβαθρο ενός ανθρώπου χρησιμοποιεί ως εργαλείο την συνέντευξη, που το θέμα της είναι σχετικό με κάποιο ηθικό δίλλημα[16]. Οι απαντήσεις που δίδουν οι ερωτώμενοι εστιάζουν στην αιτιολόγηση των απαντήσεων τους, που στηρίζονται στο δικό τους προσωπικό ηθικό κώδικα. Οι βαθμίδες ηθικής ανάπτυξης κατά τον Kohlberg είναι τρεις. Εμείς θα εξετάσουμε την τρίτη βαθμίδα. Η τρίτη βαθμίδα αναφέρεται στην μετασυμβατική ηθική και εστιάζει στην εφηβική ηλικία. Η συγκεκριμένη βαθμίδα αποτελείται από δύο στάδια. Το πρώτο στάδιο είναι των κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή η κοινωνική χρησιμότητα και το στάδιο του ατομικού δικαίου. Όλοι οι άνθρωποι είναι ενεργά μέλη ενός οργανωμένου κοινωνικού συνόλου μέσα στο οποίο πρέπει να συμμορφωνόμαστε στους νόμους[17]. Οι νόμοι είναι μια θεσπισμένη συμφωνία μεταξύ των μελών για μια αρμονική συμβίωση και πρέπει να είναι αποδεκτοί απ' όλο το σύνολο, ακόμη και αν για μια μερίδα των μελών μπορεί να είναι άδικοι[18]. Οι έφηβοι κατανοούν ως ηθική την προσπάθεια του ανθρώπου να προστατέψει τα ατομικά δικαιώματα του. Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να πραγματοποιηθεί με την διατήρηση της σταθερότητας και αρμονίας της κοινωνίας. Το δεύτερο στάδιο είναι των γενικών ηθικών αρχών. Κατά το στάδιο αυτό, ο έφηβος στρέφει το ενδιαφέρον του στις εσωτερικευμένες πανανθρώπινες ηθικές αξίες και στην δική του ατομική συνείδηση[19]. Έτσι η ηθική μπορεί ν' έρθει σε ρήξη με τους θεσπισμένους νόμους και τα πιστεύω μιας κοινωνίας. Σ' αυτό το στάδιο φτάνουν πολύ λίγοι άνθρωποι[20]. Η μετάβαση από το ένα στάδιο στο άλλο πραγματώνεται μέσα από εξελικτικές διαδικασίες. Άρα

αυτή η ιεραρχική σειρά δεν μπορεί ν' αντιστραφεί[21]. Η ηθική κρίση του κάθε σταδίου σε σχέση με τα προηγούμενα είναι ανώτερη ή καλύτερη. Κατά τον Kohlberg, η θρησκεία αναφέρεται στο περιεχόμενο των ηθικών κανόνων και είναι κάτι που τοποθετείται πάνω από κάθε ηθική κρίση[22].

Goldman R. Ο Goldman προσπάθησε ν' αποδείξει ότι τα εξελικτικά στάδια του Piaget μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία κατανόησης της Βίβλου[23]. Για τα θρησκευτικά χαρακτηριστικά της εφηβικής ηλικίας αναφέρει τα εξής: Κατά την ηλικία των 13 παρατηρείται μια αλλαγή στην σκέψη[24]. Οι ιδέες περί της θρησκείας και της κατανόησης των βιβλικών ιστοριών μπορούν ν' εξετασθούν και ν' κατανοηθούν με λιγότερο σαφείς όρους. Έτσι η γλώσσα της θρησκείας γίνεται πιο εύκολα αντιληπτή. Ο Θεός πλέον μπορεί να νοηθεί μέσα από σύμβολα και αφηρημένους όρους[25]. Δηλαδή ο Θεός είναι κάτι που δεν μπορούμε να δούμε. Η επικοινωνία Θεού-ανθρώπου είναι πνευματική και συνδέεται με τον έσω άνθρωπο και είναι μια προσωπική εμπειρία που διαφέρει από άνθρωπο σ' άνθρωπο[26]. Η αλήθεια της Βίβλου γίνεται αντιληπτή δια της αλληγορίας[27]. Η εφηβεία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια περίοδος αποφάσεων.

[Διαβάστε ολόκληρη τη μελέτη εδώ](#)

Παραπομπές:

[1]. ———, *Μεταβαλλόμενες απόψεις σχετικά με την εκπαίδευση και τους μαθητές,*

<https://www.he.duth.gr/sharedhistories/index.php/contents/the-development-of-education/reform-of-pedagogy/changing-views-on-learning-and-learners>:<<Ο «Αιμίλιος» ήταν ένας οδηγός για την

ανατροφή των παιδιών και υπάρχουν ενδείξεις ότι πολλές οικογένειες της ανώτερης και μεσαίας τάξης επιδίωξαν να αναθρέψουν τα παιδιά τους σύμφωνα με τις αρχές που περιγράφονται στο βιβλίο.>>

[2]. Τζαβάρας Γ., *Αξιώματα διαπαιδαγώγησης του μικρού παιδιού στον 'Αιμίλιο' του Ρουσσώ,* <file:///C:/Users/user/Downloads/Ro.pdf>:<<.... ο άνθρωπος είναι από τη φύση του καλός· ότι γεννιέται με μια ακεραιότητα που δεν εμπεριέχει ούτε κακίες ούτε πλανερές γνώμες, διότι αυτές εισάγονται βαθμιαία, επιδρούν ασυναίσθητα κι έχουν την ικανότητα να αλλοιώνουν την αρχέγονη καλοσύνη διαφθείροντάς την. >>

[3]. Κογκούλης Β. Ι., *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, σ. 253: <<Τα επιχειρήματα όμως του J. J. Rousseau μπορούν και να ερμηνευθούν και διαφορετικά. Ότι δηλαδή η θρησκευτικότητα των παιδιών διαφέρει απ' αυτήν των ωρίμων.>>

[4]. Καραμάτσκος Δ., *Τα αισθήματα ενοχής ως βάση της θρησκείας κατά τον Freud*, <http://karamatskos.blogspot.com/2012/01/freud.html> :<<Διαπιστώνει λοιπόν ο Freud μια συνάρτηση ανάμεσα στη σχέση παιδιού-πατέρα και ενήλικα-Θεού και πιστεύει ότι ο προσωπικός Θεός ψυχολογικά και ψυχογενετικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας «εξέχων πατέρας» και η ψυχανάλυση καθημερινά προβάλλει «πώς νεανικά πρόσωπα χάνουν τη θρησκευτική πίστη, ενόσω συγκρούεται μ' αυτούς η αυθεντία του πατέρα».>>

[5]. Αργυροπούλου Κ., *Το ζήτημα της θρησκείας: Φιλοσοφικές και ψυχαναλυτικές διαστάσεις*, μεταπτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 24: <<Κατά την διαδικασία αυτή ο άνθρωπος αναπτύσσει αυτό που ο Φρόυντ αποκαλεί «αυταπάτη» και που το υλικό της προέρχεται από τις προσωπικές εμπειρίες της παιδικής του ηλικίας: ανίσχυρος να χειριστεί αυτές τις ανεξέλεγκτες και ακατανόητες δυνάμεις, τόσο στον εξωτερικό, όσο και στον εσωτερικό του κόσμο, ανατρέχει στο παρελθόν και φέρνει στην μνήμη του εμπειρίες που είχε στην παιδική του ηλικία, τότε που ένιωθε προστατευόμενος από έναν πατέρα τον οποίο θεωρούσε ως υπέρτατη δύναμη και του οποίου την αγάπη και προστασία μπορούσε να κερδίσει υπακούοντας στις προσταγές του. Επομένως η θρησκεία σύμφωνα με τον Φρόυντ είναι η επανάληψη των παιδικών εμπειριών. Ο άνθρωπος αντιμετωπίζει τις απειλητικές για αυτόν (εφόσον δεν ξέρει πως να τις χειριστεί) δυνάμεις, με τον ίδιο τρόπο που έμαθε όταν ήταν παιδί, να αντιμετωπίζει την ανασφάλειά του: με το να βασίζεται στον πατέρα, να τον θαυμάζει και να τον φοβάται. Αποδεικνύει με αυτήν την λογική σκέψευ ο Φρόυντ ότι η θρησκεία είναι μια αυταπάτη βασισμένη στους ανθρώπινους πόθους.>>

[6]. Κορναράκης Κ. Ι., *Εγχειρίδιον Ποιμαντικής Ψυχολογίας*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 53: <<Ο Freudεξαρχακτήρισε το ασυνείδητο (την μη συνειδητή ψυχική περιοχή) με τον επιστημονικό όρο <<αυτό>> (Es), ενώ τη συνειδητή ψυχική περιοχή, που εκφράζεται με ενιαίο τρόπο και <<φαινομενικά>> ρυθμίζει την όλη συμπεριφορά του ανθρώπου, ως <<Εγώ>> (Ich).>>

[7]. ———, *Μάθημα ΑΨ03: Έρικ Έρικσον - ErikErikson (1902-1994), ο ψυχολόγος της ελπίδας,*
<https://oiko.wordpress.com/2012/01/31/%CE%AD%CF%81%CE%B9%CE%BA-%CE%AD%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%83%CE%BF%CE%BD-erik-erikson-1902-1994-%CE%BF-%CF%88%CF%85%CF%87%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CF%80/>:<<ο Erikson περιγράφει τον αντίκτυπο της κοινωνικής εμπειρίας κατά τη διάρκεια ολόκληρης της ζωής.>>

[8]. Αγγελίδου Α., *Ψυχοκοινωνικά Στάδια Ανάπτυξης Του Erikson,* <http://www.maziboroume.gr/artrha-blog/item/226-psyxokoinonika-stadia-anaptyksis-tou-erikson.html>:<< Ταυτότητα vs Σύγχυση ρόλων (εφηβεία): Στη φάση αυτή το άτομο έχει αποκτήσει την αφηρημένη συλλογιστική και μπορεί να διαμορφώνει θεωρίες και φιλοσοφικά συστήματα που συνενώνουν σε ένα αρμονικό σύνολο αντιθετικές πτυχές της κοινωνικής συμβίωσης, Μπορεί μέσα από αυτή τη διαδικασία να συνθέσει ένα πρότυπο ιδεώδους κοινωνίας. Αν ο έφηβος μπορέσει να συνενώσει σε ένα ενιαίο σύνολο όλες τις προηγούμενες εμπειρίες του και να δώσει την προοπτική της συνέχειας θα αποκτήσει μια ικανοποιητική ταυτότητα. Χρειάζεται μια σαφή εικόνα για το ποιος είναι, από πού έρχεται, τι στόχους έχει. Στην περίπτωση που το άτομο στο σημείο αυτό αποπροσανατολιστεί και δε διαμορφώσει μια σαφή εικόνα του Εγώ του, καταλαμβάνεται από κρίση ταυτότητας και κρίση ρόλων. Στην περίπτωση που πάνε όλα καλά σε αυτό το στάδιο το άτομο αποκτά αυτοπεποίθηση για την εσωτερική του ομοιομορφία και φανερώνει ενδείξεις καλής σταδιοδρομίας. Στην αντίθετη περίπτωση υπάρχει δυσκολία ανάληψης ρόλων, έλλειψη προτύπων και αίσθηση ευτέλειας.>>

[9]. ———, *Μάθημα ΑΨ03: Έρικ Έρικσον - Erik Erikson (1902-1994), ο ψυχολόγος της ελπίδας: <<Ο Erikson διαπιστώνει ότι οι άνθρωποι, σε κάθε στάδιο, βιώνουν μια σύγκρουση που αποτελεί μια κρίσιμη καμπή στην ανάπτυξή του (ψυχολογική κρίση).>>*

[10]. ———, *Μάθημα ΑΨ03: Έρικ Έρικσον - Erik Erikson (1902-1994), ο ψυχολόγος της ελπίδας:<<Αν το στάδιο αντιμετωπίζεται καλά, το πρόσωπο θα αισθανθεί μια αίσθηση κυριαρχίας (mastery). Αν το στάδιο δεν ρυθμιστεί σωστά, το άτομο θα βγει με μια αίσθηση ανεπάρκειας.>>*

[11]. Περσέλης Π. Ε., *Ήθικη και πνευματική διάσταση τῆς παιδείας καὶ μόρφωση τοῦ χαρακτήρα στο Περιοδικό Θεολογία (Τεύχος 91, σσ. 7-19), 2020, σ. 15 <<Ἐπιπλέον ὁ Erikson θεωρεῖ ὅτι ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ ἕνα θεσμὸ ποὺ στήνει τὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ἔχει ἀγωνισθεῖν ἀποδείξει τὴν ἀξία τοῦ αἰσθήματος τῆς βασικῆς Μὲτῆς συμβολῆς τοῦ θεσμοῦ τῆς θρησκείας ἢ ἐμπιστοσύνη μετατρέπεται σὲ δυνατότητα πίστεως.>>*

[12]. Στογιαννίδης Β. Α., *Η διδασκαλία των συμβόλων της ορθόδοξης καθολικής εκκλησίας στο μάθημα των θρησκευτικών: Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 345: <<Σταθμὸ στην ἱστορία τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχολογίας ἀποτέλεσαν οἱ ἐργασίες τοῦ Ἐλβετοῦ Jean Piaget. Θεωρεῖται ὁ πατέρας τῆς γενετικῆς ἐπιστημολογίας, δηλ. τῆς ἐπιστήμης κεκείνης ποὺ ἐρευνᾷ τὸν τρόπο λειτουργίας ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης νόησης καὶ κατάρτησης τῆς γνώσης. Ὁ Piaget μάς ἐδῶσε μίαν ἐπιπεδωμένην εἰκόνα σχετικὰ μετὰ τὰ ἐξελικτικὰ φάσεις μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες διέρχεται ἡ ἀνθρώπινη σκέψη.>>*

[13]. Ο.π., σ. 353 :<<Ὁ σκόπελος ποὺ ἀνάγκαζε τὰ παιδιὰ τοῦ προηγούμενου σταδίου νὰ περιορίζουν τὴ σκέψη τοὺς μόνο σὲ συγκεκριμένα πράγματα, υπερβαίνεται στο τέταρτο στάδιο ἀνάπτυξης τῆς νόησης. Τὸ παιδί ἀρχίζει νὰ γίνετα σιγά-σιγά ἑφήβος.>>

[14]. Ο.π., σ. 353 :<<Η σκέψη τελειοποιείται καθώς αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα όχι όπως είναι αλλά όπως θα μπορούσε να είναι. Η σκέψη δεν περιορίζεται μόνο στο συγκεκριμένο αλλά επεκτείνεται και σε αφηρημένα πράγματα τα οποία προσεγγίζει διατυπώνοντας υποθέσεις και ελέγχοντας κατά πόσο είναι λογικά ορθές.>>

[15]. Ο.π., σ. 354: <<Κυρίαρχο γνώρισμα της περιόδου αυτής είναι η εμφάνιση τεσσάρων νέων ικανοτήτων: α. του υποθετικού συλλογισμού, β. της επαγωγικής σκέψης, γ. της προτασιακής λογικής,

δηλ. της ικανότητας ελέγχου των λογικών σχέσεων μεταξύ προτάσεων και δ. του στοχασμού γενικότερα πάνω σε διάφορα κοινωνικά, υπαρξιακά κ.ά. προβλήματα.>>

[16]. Παπαδημητρίου Α., << Ηθική εξέλιξη του παιδιού και Κοινωνικό-Πολιτισμικό περιβάλλον >>, <http://www.scientific-journal-articles.org/greek/free-online-journals/education/education-articles/papadimitriou-artemis-boura-styliani/moral-development-of-the-child-and-social-cultural-environment-papadimitriou-artemis-boura-styliani.htm>: <<Παράδειγμα μιας τέτοιας ιστορίας διλημάτων του Kohlberg είναι η ιστορία του Heinz: (Kohlberg, 1969, σελ. 379). «Στην Ευρώπη, μια γυναίκα βρισκόταν κοντά στο θάνατο από ένα σπάνιο είδος καρκίνου. Υπήρχε μόνο ένα φάρμακο που οι γιατροί θεωρούσαν ότι μπορεί να τη σώσει. Ήταν μια μορφή ραδίου που ένας φαρμακοποιός στην ίδια πόλη είχε μόλις εφεύρει. Το έξοδο παρασκευής του ήταν μεγάλο, αλλά ο φαρμακοποιός το χρέωνε δέκα φορές περισσότερο απ' όσο είχε κοστίσει να το φτιάσει. Πλήρωσε 200 δολάρια για το ράδιο και πουλούσε μια μικρή δόση φαρμάκου 2000 δολάρια. Ο άντρας της άρρωστης γυναίκας. πήγε σ' όλους όσους γνώριζε για να δανειστεί χρήματα, αλλά δεν μπόρεσε να συγκεντρώσει περισσότερα από 1000 δολάρια που ήσαν τα μισά απ' όσα χρειαζόταν για να αγοράσει το φάρμακο. Είπε στον φαρμακοποιό ότι η γυναίκα του πέθαινε και ζήτησε να του το πουλήσει φθηνότερα ή να του επιτρέψει να το ξεπληρώσει αργότερα. Αλλά ο φαρμακοποιός απάντησε: « Όχι, εφεύρα το φάρμακο και θέλω να κάνω χρήματα απ' αυτό'. Τότε ο άντρας της άρρωστης απελπίστηκε. και διέρρηξε το φαρμακείο για να κλέψει το φάρμακο. Έπρεπε ο άντρας της άρρωστης να το κάνει αυτό;>>

[17]. Παπαδημητρίου Α., << Ηθική εξέλιξη του παιδιού και Κοινωνικό-Πολιτισμικό περιβάλλον >>

:<<Ορισμένες αξίες, όπως αυτές της ζωής και της ελευθερίας, θεωρούνται ότι είναι απαράβατες και πρέπει να διατηρηθούν ανεξάρτητα από την πλειοψηφία των απόψεων.>>

[18]. Παπαδημητρίου Α., << Ηθική εξέλιξη του παιδιού και Κοινωνικό-Πολιτισμικό περιβάλλον>>:<<Οι ηθικές κρίσεις εδώ υπερβαίνουν τους νόμους που θεσμοθετεί η κοινωνία και είναι οι πράξεις που εκφράζουν την πλειοψηφία των ανθρώπων.>>

[19]. Παπαδημητρίου Α., << Ηθική εξέλιξη του παιδιού και Κοινωνικό-Πολιτισμικό περιβάλλον>>:<<Το άτομο έχει διαμορφώσει προσωπικές αξίες και θέσεις και αναγνωρίζει ότι οι κανόνες πρέπει να τηρούνται, επειδή είναι μέρος του Κοινωνικού Συμβολαίου. Κατανοεί, όμως, το άτομο ότι οι κανόνες μπορεί να είναι άδικοι και μπορούν να αλλάξουν.>>

[20]. Παπαδημητρίου Α., << Ηθική εξέλιξη του παιδιού και Κοινωνικό-Πολιτισμικό περιβάλλον>>:<<Πολλοί λίγοι όμως άνθρωποι φτάνουν στα πιο ψηλά, μετασυμβατικά στάδια ηθικής ανάπτυξης.>>

[21]. Παπαδημητρίου Α., << Ηθική εξέλιξη του παιδιού και Κοινωνικό-Πολιτισμικό περιβάλλον>>:<<Κανένα στάδιο δεν μπορεί να υπερπηδηθεί, η σει-ρά παραμένει ίδια για όλους. Κάθε στάδιο περικλείει το προηγούμενό του, οικοδομείται επάνω σ' αυτό και τελικά το μετασχημα-τίζει σε μια πιο πλήρη και περιεκτική μορφή ηθικής σκέψης και κρίσης. Έτσι, τα στάδια συνιστούν μια ιεραρχία κατά την οποία κάθε επόμενο είναι πιο πλήρες και περιεκτικό από το προηγούμε-νό του.>>

[22]. Καραμαλάκης Ε., Η θεωρία του Lawrence Kohlberg για την ηθική ανάπτυξη - Θεωρίες Ηθικής Ανάπτυξης: Μέρος Δ', https://bioethics-education.blogspot.com/2019/12/4-lawrence-kohlberg_45.html?spref=pi:<<Σε μεταγενέστερες μελέτες του ο Kohlberg προχώρησε στη σύλληψη ενός ακόμα σταδίου ηθικής ανάπτυξης. Το στάδιο αυτό βρίσκεται πέρα και πάνω από τη συμβατική ηθική και αναφέρεται περισσότερο στον χώρο της θρησκευτικής εμπειρίας και πίστης. (Κακαβούλης, 2003 σ. 101) Λίγα μόνο άτομα μπόρεσαν να κατακτήσουν αυτό το στάδιο. Τέτοια άτομα είναι ο Σωκράτης, ο Χριστός, ο Μάρτιν Λούθερ King και η Αδελφή Τερέζα. Το άτομο που εισέρχεται στο στάδιο αυτό χαρακτηρίζεται από πλήρη έλλειψη εγωκεντρισμού. «Στην κατάσταση αυτή ο άνθρωπος ανακατεύεται με το σύμπαν και κρίνει τις ηθικές πράξεις όχι σαν άνθρωπος μόνο αλλά και ως στοιχείο της φύσης και του κόσμου. Λειτουργεί έτσι σε μια κατάσταση μεταξύ ηθικής και

μεταφυσικής, θεωρώντας τη ζωή ως μέρος ενός όλου, μιας ενότητας πνεύματος και φύσεως (...) Έτσι χωρίς δισταγμό θα λέγαμε ότι ο άνθρωπος του 7ου σταδίου γίνεται περισσότερο άνθρωπος, ον μεταφυσικό, ον θρησκευτικό, ον έξω από τα στενά όρια του κόσμου τούτου, άνθρωπος του υπερέραν, του ουρανού, όπως θα έλεγε η χριστιανική θεώρηση της ζωής» (Κρασανάκη, 2004, σ. 43).>>

[23]. Στογιαννίδης Β. Α., *Η διδασκαλία των συμβόλων της ορθόδοξης καθολικής εκκλησίας στο μάθημα των θρησκευτικών: Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Έκπαιδευση*, σ. 356

:<< Η θεωρία του Piaget για τη νοητική ανάπτυξη αξιοποιήθηκε από τον Ronald Goldman στην προσπάθειά του να ερευνήσει τον τρόπο με τον οποίον τα παιδιά κατανοούν τις βιβλικές διηγήσεις. Σε παιδική ηλικία 6 - 15 ετών διάβασε τρία κείμενα από την Αγία Γραφή: το περιστατικό με την καιόμενη βάτο και τον Μωυσή, τη διάβαση της Ερυθράς Θάλασσας και τους πειρασμούς του Χριστού. Ο Goldman, μελετώντας την ανάπτυξη της θρησκευτικής σκέψης διεκρίνε εκτός από τα τρία βασικά στάδια του Piaget (προεγνοιολογικό, συγκεκριμένης λειτουργικής σκέψης, τυπικής λειτουργικής σκέψης) και άλλα δύο μεταβατικά στάδια τα οποία όμως δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακρίβεια.>>

[24]. Ο.π., σ. 359 :<< Εδώ πλέον απαλλάσσεται το παιδί από όλα τα εμπόδια που έθετε

μέχρι τώρα η συγκεκριμένη λειτουργική σκέψη και ξεκινάει να διατυπώνει υποθέσεις.>>

[25]. Ο.π., σ. 359: << Η μεταφορική και συμβολική σημασία των θρησκευτικών εννοιών είναι θέματα που μπορεί πια να τα προσεγγίσει με ευκολία.>>

[26]. Ο.π., σ. 359 :<< Η θρησκευτική εμπειρία των ανθρώπων δεν κατανοείται πλέον μέσω στοιχείων της αισθητής πραγματικότητας· η θρησκευτική εμπειρία είναι κάτι το βαθύτερο, εσωτερικό και πνευματικό.>>

[27]. Ο.π., σ. 359: << Στο γνωστό ερώτημα που αναφέρεται στον Μωυσή, το παιδί αυτής της ηλικίας ενδεχόμενως να δώσει την ακόλουθη απάντηση: «επειδή ο Μωυσής ένοιωσε το μεγαλείο του Θεού».>>